

SOCIAL CAPITAL AND UNPAID WORK IN SLOVAKIA – SELECTED CHARACTERISTICS AND COMMON FEATURES

EUBOSLAVA KUBIŠOVÁ

Mgr. Euboslava Kubišová, Ekonomická fakulta UMB, 048/446 2531, luba.kubisova@umb.sk

GABRIELA NEDELOVÁ

RNDr. Gabriela Nedelová, PhD., Ekonomická fakulta UMB, 048/4466615, gabriela.nedelova@umb.sk

Abstract

Social capital is viewed as a significant precondition of economic development in connection with the development and use of human capital. Studies dealing with the relation between the levels of social capital and economic development show that the level of social capital is higher in more advanced economies. Slovakia ranks rather low in social capital in comparison with other developed countries, mainly due to the low level of general trust and participation in formal organisation measured within European Value Survey. Unpaid work, either in the form of volunteering or mutual help, can also serve as an indicator of social capital. Studies on unpaid work confirm its significant economic contribution that is not being reflected in any of the traditional indicators of economic development. In the article, we analyse the data on unpaid work collected through a survey in the Slovak households in relation to the characteristics of social capital in Slovakia and make a distinction between two types of social capital and their differing contribution to economic development. We also examine possibilities of using the social capital and unpaid work on a local level in order to increase employment and create acceptable substitutes of unpaid work through social enterprises.

Key words: social capital, unpaid work, volunteering, social economy, social enterprise

JEL classification: J11, Z13, L31

1. Úvod

Skúmanie sociálneho kapitálu súvisí s hľadáním riešení na podporu ekonomického rozvoja a kvality života na národnej, regionálnej aj lokálnej úrovni. Problematika sociálneho kapitálu sa prelína so skúmaním neplatennej práce vo viacerých oblastiach. V literatúre sa dočítame o neplatennej práci v súvislosti so skvalitňovaním, kultiváciou ľudského kapitálu – a to tak prostredníctvom práce v domácnostiach, ako aj mimo domácnosť. Dobrovoľnícka činnosť ako súčasť neplatennej práce sa považuje za indikátor úrovne istého typu sociálneho kapitálu v území. Takisto sa prelínajú determinanty sociálneho kapitálu a objemu neplatennej práce, či už na makro alebo mikro úrovni.

Sociálny kapitál a neplatená práca taktiež výrazne zasahujú do oblasti zamestnanosti a najmä zamestnatelnosti ľudí a ich sociálneho začlenenia. Poznatky o sociálnom kapitále a neplatennej práci majú potenciál rozšíriť možnosti uplatnenia človeka nielen na trhu práce, ale aj mimo neho, a pritom naplniť aspoň niektoré z ľudských potrieb, ktoré poskytuje práca. Z pohľadu verejných politík je dôležité, aby sa neplatená práca dostala do pozornosti ako prínos pre jednotlivca a spoločnosť, ktorý sa síce neodráža v ekonomických ukazovateľoch, ale znamená istú hodnotu a vytváranie hodnôt je v záujme každej spoločnosti.

2. Sociálny kapitál a ekonomický rozvoj

Sociálny kapitál je definovaný na základe toho, ku ktorej paradigme jeho skúmania sa prikláňajú jednotliví autori. V súvislosti s ekonomickým rozvojom sa skúma skôr v rámci kolektívnej paradigmy, ktorá zdôrazňuje jeho povahu kolektívneho verejného statku. V tomto ponímaní tvoria sociálny kapitál siete, spoločne uznávané normy, hodnoty a znalosti, ktoré podporujú spoluprácu vo vnútri skupín a medzi skupinami a generujú dôveru (Cote, S., Healy, T., 2001 In Harper, 2001), prípadne sú to také vlastnosti spoločenskej organizácie, ako sú dôvera, normy a siete, ktoré uľahčujú koordinované jednanie a tým zlepšujú výkonnosť spoločnosti ako takej (Putnam, 1993). Jedným z najčastejších indikátorov a pozitívnych dôsledkov takto chápaného sociálneho kapitálu je dobrovoľníctvo a kolektívne jednanie, ktoré zabezpečuje vyváženosť záujmov jednotlivca a spoločenstva, prípadne spoločnosti.

Z pohľadu individuálnej paradigmy, t. j. z pohľadu sociálneho kapitálu ako súkromného statku, chápu autori (Bourdieu 1980 In Šafr, Sedláčková, 2006, Coleman, 1988) sociálny kapitál primárne ako zdroj jednotlivca, ktorý je závislý na kvalite a veľkosti jeho spoločenských vzťahov. Coleman (1988) pridáva sociálny kapitál ku dovtedajším tradične chápaným typom kapitálu – fyzickému, finančnému a ľudskému. Sociálny kapitál jednotlivca je posudzovaný na základe veľkosti okruhu rodiny a známych, frekvencie kontaktov a kvality vzťahov v rámci daných okruhov. Tieto vzťahy sú založené najmä na recipročnom správaní a vzájomnej pomoci, vytvárajú záväzky a očakávania, ktoré vychádzajú zo vzájomného poznania. Coleman skúmal sociálny kapitál najmä v súvislosti s ľudským kapitálom, pričom ukázal, ako sociálny kapitál jednotlivca (rodiny, skupiny) prispieva k zvyšovaniu jeho ľudského kapitálu (vzdelania).

Spoločnou črtou týchto dvoch rozdielnych pohľadov je to, že sociálny kapitál je chápaný ako zdroj, ktorý vzniká a existuje vo vzájomných vzťahoch rôznej intenzity na horizontálnej aj vertikálnej úrovni, a jeho dôsledkom je efektívnejšie využívanie ostatných dostupných zdrojov, či kapitálov, a to buď jednotlivcami, alebo celými skupinami.

K čiastočnému prepojeniu týchto dvoch prístupov k sociálnemu kapitálu dochádza prostredníctvom rozlíšenia viacerých typov sociálneho kapitálu. Putnam a ďalší významní autori (Woolcock, 2001, Sabatini, 2006, Svendsen a Svendsen, 2010) sa zhodujú v tom, že je nutné rozlišovať viacero foriem a typov sociálneho kapitálu, z ktorých každá má jednotlivo aj v kombinácii s ďalšími iné uplatnenie aj dôsledky pre jednotlivca aj spoločnosť. Medzi základné rozlíšenie patrí rozlíšenie na zväzujúci (vnútroskupinový, „bonding“) a premostňujúci (medziskupinový, „bridging“) sociálny kapitál.

Zväzujúci sociálny kapitál, ktorým sa zaoberá najmä individuálna paradigma skúmania sociálneho kapitálu v rámci sociológie, predstavuje silné väzby v rodine, medzi priateľmi, prípadne susedmi, ktoré sa vyznačujú vysokou lojalitou, homogenitou a vysokou dôverou. Tieto primárne siete fungujú na základe dobrého poznania sa navzájom a dajú sa tu uplatniť ekonomické koncepty ako racionálna dôvera a racionálna voľba (Svendsen a Svendsen, 2010, s. 8). Vzťahy fungujú na základe noriem reciprocity a spoločne uznávaných hodnôt. Putnam (2000) označuje takéto siete ako tzv. obranný (defenzívny) sociálny kapitál, ktorý je využívaný jednotlivcami najmä v krízových a záťažových situáciách. Prirodzenou súčasťou takýchto vzťahov je aj vzájomná svojpomoc v rámci neplatennej práce, či už v rámci rodiny alebo susedských vzťahov. Sociálny kapitál tak umožňuje prístup k službám a statkom v rámci netrhovej výmeny.

Premostňujúci (medziskupinový) sociálny kapitál tvoria vzdialenejšie kontakty charakteristické slabými a často nestálymi väzbami – napr. medzi známymi, kolegami, obchodnými partnermi. Tento typ sociálneho kapitálu spája ľudí naprieč rôznymi sociálnymi skupinami na základe ich spoločných záujmov alebo cieľov. Je označovaný ako tzv. ofenzívny sociálny kapitál pre svoj potenciál získavať a prenášať informácie. Putnam (2000)

pri porovnaní týchto typov považuje zväzujúci sociálny kapitál za dôležitý na prežitie, zatiaľ čo premost'ujúci typ skôr poskytuje možnosti „dostať sa ďalej“, získať nové možnosti a lepšie ich využiť. Z toho dôvodu je premost'ujúci typ sociálneho kapitálu považovaný za významnejší z hľadiska spoločenského a ekonomického rozvoja a občianskej spoločnosti. Podľa Svendsena a Svendsena (2010) tvoria premost'ujúci sociálny kapitál predovšetkým dobrovoľné združenia s otvoreným členstvom a jeho atribútom je všeobecná (spoločenská) dôvera, ktorá umožňuje kolektívne jednanie. Priamym pozitívnym dôsledkom premost'ujúceho sociálneho kapitálu pre spoločnosť je tvorba verejných kolektívnych statkov v rámci dobrovoľníctva a filantropie, ktoré je možné vyjadriť aj v peňažnej hodnote.

Zásadnou otázkou z pohľadu ekonomického rozvoja je, ako sociálny kapitál ovplyvňuje ekonomický rozvoj, a aké premenné môžu tento dopad ovplyvňovať. Viacerí autori (Granovetter, 1985, Coleman 1990, Portes 1998 In Woolcock, 2001) upozorňujú, že siete môžu byť aj nástrojom vyhýbania sa konkurencii alebo jej obmedzovaniu, čo môže viesť k znižovaniu celkovej efektívnosti. Siete, ktoré sú veľmi „husté“ môžu uplatňovať takú silnú kontrolu nad konaním jednotlivca, že tým znižujú možnosti inovácie. Trigilia (2001) tvrdí, že nie je možné a priori definovať účinky sociálneho kapitálu na ekonomický rozvoj a vidí potrebu definície sociálneho kapitálu, ktorá by bola dostatočne otvorená vo vzťahu k možným dôsledkom sociálneho kapitálu pre ekonomiku. Ďalší výskum na základe výsledkov WVS (Beugelsdijk a van Shaik, 2001) dokazuje pozitívny vzťah spoločenskej dôvery a ekonomického rozvoja na regionálnej úrovni a tiež medzi mierou združovania občanov, najmä v podobe aktívnej dobrovoľníckej práce, a regionálnym ekonomickým rozvojom.

Za indikátory sociálneho kapitálu sa považujú merateľné premenné, o ktorých predpokladáme, že sa menia s úrovňou sociálneho kapitálu. Bežne používanými indikátormi sú členstvo v občianskych združeniach a spoločenských organizáciách, miera občianskej participácie, vrátane volebnej účasti a angažovanosti občanov vo verejných otázkach, miera dobrovoľníctva, množstvo cirkevných spoločenstiev a podobne (Debertin, Goetz, 2013, a iní). Tieto ukazovatele sa vzťahujú najmä na premost'ovací typ sociálneho kapitálu, prípadne skúmanie sociálneho kapitálu ako kolektívneho statku. Z pohľadu individuálnej paradigmy sa indikátory sústreďujú najmä na sociálne siete a podporu spoločenstva blízkych ľudí (kontakty a podpora od rodiny a priateľov), reciprocitu a partikulárnu dôveru (dôvera na základe vzájomného poznania).

Determinanty sociálneho kapitálu sa do veľkej miery prekrývajú s determinantmi neplatennej práce, aj keď pri jednotlivých typoch môžu pôsobiť protichodne. Sú to napr.: vek, pohlavie, stav, počet detí, veľkosť bydliska, vzdelanie, zamestnanie, príjem, religiozita.

3. Základné charakteristiky neplatennej práce

Ako konštatuje Williams (2004), vo všeobecnosti sa predpokladá, že čoraz viac ľudskej práce podlieha tzv. komodifikácii, teda že výsledky práce sú predmetom peňažnej výmeny na trhu v rámci poskytovania tovarov a služieb komerčnými firmami za účelom dosahovania zisku. Nekomodifikovanú prácu autor charakterizuje ako všetky ekonomické praktiky, ktoré postrádajú aspoň jednu z vyššie spomenutých charakteristík, t.j. tovary a služby nie sú produkované za účelom výmeny (samozásobovanie, domáce práce), alebo je práca produkovaná za účelom výmeny, ale nie za peniaze – neplatená komunitná práca, dobrovoľnícka činnosť, vzájomná pomoc a výpomoc, ktorá zahŕňa aj prácu člena domácnosti pre inú domácnosť, ako je tá jeho. Medzi nekomodifikovanú prácu autor zaraďuje aj takú, kde sa vyskytujú peňažné výmeny, ale chýba motív dosahovania zisku, čo platí najmä pre rôznorodé aktivity v rámci verejného a neziskového sektora, tretieho sektora a sociálnej ekonomiky. Autor konštatuje, že oproti očakávaniam v posledných desaťročiach nedošlo vo vyspelých krajinách k výraznému nárastu objemu komodifikovanej práce na úkor

nekomodifikovanej, práve naopak, a to kvôli znižovaniu času venovaného platenej práci. Tilly a Tilly (1994 In Wilson, Musick, 1997) takisto rozlišujú 4 oblasti práce: oblasť pracovného trhu, neformálny sektor, prácu v domácnosti a dobrovoľnícku prácu.

Vyspelé ekonomiky sa vyznačujú značným podielom dobrovoľníckej práce a podiel aktivít neziskového sektora na celkovom výkone ekonomiky a zamestnanosti postupne rastie (Villiams, 2004). Z toho dôvodu sa venuje pozornosť výskumu tak neplatenej práci, ako aj sociálnemu kapitálu.

Považanová a Nedelová (2012) vymedzujú neplatenú prácu ako všetky ľudské činnosti považované za prácu, za ktoré jednotlivec nedostáva mzdu. Z viacerých dôvodov je však potrebné v rámci neplatenej práce rozlišovať najmä medzi neplatenou prácou v domácnosti a dobrovoľníctvom. Ako uvádzajú Orviská, Huňady a Grega (2014), podstata dobrovoľníctva a jeho determinanty sa výrazne odlišujú od ostatných typov neplatenej práce. Vo svojej práci zároveň uvádzajú prehľad definícií neplatenej práce a dobrovoľníctva. Dobrovoľnícka práca sa výrazne odlišuje od ostatnej neplatenej práce v tom, že je „poskytovaná stranám, voči ktorým nemá pracovník žiadne zmluvné, rodinné alebo priateľské záväzky“ (Tilly a Tilly, 1994, s. 291 In Wilson, Musick, 1997). Wilson a Musick (1997) označujú dobrovoľníctvo za produktívnu prácu, ktorá vyžaduje ľudský kapitál, kolektívne jednanie, ktoré vyžaduje sociálny kapitál a hodnotovo (morálne) ovplyvnenú prácu, ktorá vyžaduje kultúrny kapitál. V rámci dobrovoľníctva ešte rozlišujeme medzi formálnym dobrovoľníctvom a neformálnou pomocou. Dobrovoľníctvo tak môžeme označiť za podmnožinu neplatenej práce, ktorá sa vyznačuje určitými špeciálnymi charakteristikami, a je naviazaná na istý typ a úroveň sociálneho kapitálu. Zo zistení Orviskej, Huňadyho a Gregu (2004) na základe údajov z prieskumu Eurobarometer vyplýva, že zatiaľ čo dobrovoľníctvo je vykonávané oveľa menej ako ostatná neplatená práca, je výrazne ovplyvnené vzdelaním a životnou úrovňou (príjmom) respondentov. Zamestnaní respondenti s vyšším príjmom a vzdelaním vykonávajú menej neplatenej práce celkovo, pričom v prípade dobrovoľníctva je to opačne. V krajinách s vyšším HDP na obyvateľa je teda aj vyššia miera dobrovoľníctva. Na základe prieskumov Eurobarometer tiež autori konštatujú, že respondenti žijúci na vidieku sa zúčastňujú na dobrovoľníctve viac ako respondenti v mestách, čo môže súvisieť s ich väčšou spätosťou s komunitou.

Čo sa týka determinantov neplatenej práce na Slovensku, opierame sa o výskum v rámci projektu VEGA č. 1/0935/13 „Neplatená práca ako potenciálny zdroj sociálno-ekonomického rozvoja spoločnosti a determinant individuálneho blahobytu“. Výsledky spracovania údajov z empirického výskumu na základe regresnej analýzy (Nedelová, Kaščáková, Považanová, 2013) potvrdzujú, že na rozsah neplatenej práce majú výrazný vplyv najmä pohlavie, vek a príjem respondenta. Zatiaľ čo rozsah neplatenej práce je vyšší u žien a stúpa s vekom, klesá so stúpajúcim príjmom respondentov. Aj na základe makroekonomickej analýzy údajov z daného výskumu o neplatenej práci vyplýva, že v regióne Slovenska s výrazne vyšším HDP na obyvateľa je rozsah neplatenej práce nižší ako v ostatných regiónoch, čo platí aj pre mestá v porovnaní s vidiekom (Nedelová, Tuschlová, Uramová, 2014). Rozsah a determinanty neplatenej práce v prípade mužov a žien boli tiež podrobne identifikované v príspevku Huňady, Orviská, Uramová (2014). Analýzy, ktoré by skúmali podiel dobrovoľníctva vo vzťahu k neplatenej práci a ostatným determinantom však doteraz neboli podrobne publikované, preto sa im v súvislosti so sociálnym kapitálom budeme venovať ďalej v tomto príspevku.

4. Determinanty sociálneho kapitálu v kontexte výskumu neplatenej práce

Podobne ako rozsah a štruktúra neplatenej práce, aj sociálny kapitál je na individuálnej úrovni ovplyvňovaný širokou škálou socioekonomických faktorov, spomedzi ktorých sú za najdôležitejšie považované príjem a vzdelanie. Viaceré empirické výskumy, ktoré vyhodnotili Kaasa a Parts (2007) ukazujú, že čím vyššia je úroveň príjmu a vzdelania, tým väčšia je pravdepodobnosť, že jednotlivec je členom viacerých skupín a vyznačuje sa vyššou úrovňou všeobecnej dôvery, čo sa prejavuje aj vo vyššej participácii na živote komunity a dobrovoľníckych aktivitách. Arts, Halman a van Oorschot (2003 In Kusá, Tížik 2009) sa domnievajú, že vyššiu mieru dôvery podporuje vyššia občianska participácia (meraná členstvom a prácou v dobrovoľných organizáciách, frekvenciou účasti na spolkovej činnosti a kontaktov s priateľmi). Podľa ich zistení majú byť oba komponenty sociálneho kapitálu významne pozitívne spojené. Ďalšie štúdie (tamtiež, 2009) poukazujú na súvislosť medzi veľkosťou sídla a množstvom spoločenských kontaktov a neformálnej participácie, pričom ich výsledky sú aj protirečivé. Nejednoznačnosť výsledkov môže vyplývať z toho, že sa neprihliada na dva rôzne typy sociálneho kapitálu, z ktorých každý je podmienený inou štruktúrou a kvalitou vzťahov. Glaeser a kol. (2002 In Kaasa a Parts, 2009) napríklad zistili, že majitelia domov obyčajne disponujú väčším sociálnym kapitálom, keďže starostlivosť o nehnuteľnosť vyžaduje spoluprácu s inými ľuďmi. V tomto prípade však ide celkom určite o zväzujúci typ sociálneho kapitálu, ktorý súvisí so šírkou a kvalitou osobných sietí jednotlivca. Čo sa týka rozdielov medzi zamestnanými a nezamestnanými, štúdie ukazujú, že nezamestnaní sa nestávajú tak často členmi rôznych sociálnych skupín a majú menší prístup k formálnym aj neformálnym sieťam, takže vo všeobecnosti majú nezamestnaní horší prístup k premost'ovaciemu sociálnemu kapitálu, zatiaľ čo v prípade zväzujúceho sociálneho kapitálu sú na tom lepšie, zrejme kvôli dostatku času na intenzívnejšie kontakty s priateľmi a rodinou.

Zistenia prieskumov Európskeho výskumu hodnôt hovoria o nízkej úrovni sociálneho kapitálu nielen na Slovensku, ale aj v iných postkomunistických krajinách (Kusá, Tížik, 2009). Otázky indikujúce úroveň sociálneho kapitálu sa v týchto prieskumoch zameriavajú na zistenie všeobecnej dôvery¹, sociálneho odstupu a dobrovoľného združovania, t.j. členstva v rôznych typoch športových, kultúrnych, náboženských aj iných organizácií. Práve s úrovňou združovania súvisí aj miera dobrovoľníckej činnosti, keďže tá predstavuje vo veľkej miere organizovanú činnosť v rámci organizácií tretieho sektora. Tieto indikátory sú typické pre premost'ujúci typ sociálneho kapitálu. Slovenská spoločnosť sa v sledovanom období (r. 2008) vyznačovala jednak nízkou a klesajúcou mierou združovania oproti predchádzajúcim výskumom, ako aj nízkou a klesajúcou mierou všeobecnej dôvery, pričom táto bola významne nižšia ako európsky priemer a v roku 2008 bola dvaapokrát nižšia aj oproti českej spoločnosti. Na Slovensku majú najvyššiu mieru združovania a takto definovaného sociálneho kapitálu na základe výskumu obyvatelia s úplným stredoškolským a vysokoškolským vzdelaním, čo korešponduje aj s medzinárodnými výsledkami. To je podľa autorov spracovania výsledkov EVS aj vysvetlením vyššej miery združovania v najväčších mestách. Na Slovensku sa v roku 2008 vysokoškolsky vzdelaní respondenti združovali dvakrát častejšie ako respondenti so základným vzdelaním a ich takto meraný sociálny kapitál bol dvakrát vyšší. Respondenti s vysokoškolským vzdelaním tiež deklarujú významne vyššiu mieru všeobecnej dôvery v ľudí ako respondenti s nižším vzdelaním (tamtiež, 2009).

¹ EVS skúma všeobecnú, alebo spoločenskú dôveru, ktorou sa označuje dôvera ako všeobecný vzťah k druhým ľuďom a vnímanie ich dôveryhodnosti ako takých. Čiastková (partikulárna) dôvera je dôverovanie, ktoré sa opiera o osobnú skúsenosť so spoľahlivosťou nám známym ľuďom či kategóriám osôb. Zatiaľ čo všeobecná dôvera sa spája skôr s premost'ovacím typom sociálneho kapitálu, partikulárna dôvera je typická pre zväzujúci typ sociálneho kapitálu. V tejto práci citujeme výsledky spracovania EVS 2008.

Na základe teórie sociálneho kapitálu, ako aj výsledkov empirických výskumov by sa teda dalo očakávať, že tak zamestnaní ľudia, ako aj ľudia s vyšším vzdelaním a vyšším príjmom budú vykonávať viac dobrovoľníckej práce a budú spokojnejší so svojim spoločenským životom, prípadne lokalitou, v ktorej bývajú, čo je možné považovať za indikátory premost'ujúceho sociálneho kapitálu. Naopak, u ľudí bez zamestnania, alebo s nižším príjmom a nižším vzdelaním skôr očakávame nižšiu mieru sociálneho kapitálu.

5. Sociálny kapitál na Slovensku z pohľadu neplatenej práce

Vo výskumnom projekte VEGA č. 1/0935/13 „Neplatená práca ako potenciálny zdroj sociálno-ekonomického rozvoja spoločnosti a determinant individuálneho blahobytu“ boli realizované dotazníkové prieskumy v domácnostiach SR. Nami analyzované údaje pochádzajú z dotazníkového prieskumu realizovaného v roku 2015, v ktorom bolo oslovených 1854 domácností a celkový počet respondentov dosiahol 5120 osôb. Výberový súbor bol reprezentatívny z hľadiska príslušnosti k pohlaviu, príslušnosti k jednotlivým krajom SR a taktiež z hľadiska počtu členov v domácnosti. Podrobnejšie informácie ohľadom metodiky realizovaných prieskumov možno nájsť napríklad v publikáciách Kaščáková (2012), Nedelová, Považanová (2013) alebo Uramová (2012). V našom príspevku využívame údaje o neplatenej práci referenčných osôb za jednotlivé domácnosti a ich socioekonomických charakteristikách, aby sme zistili, do akej miery korešpondujú zistenia o neplatenej práci s predpokladanými charakteristikami sociálneho kapitálu.

Získané údaje sme analyzovali na základe výpočtu korelačných koeficientov (Spearmanov a Pearsonov korelačný koeficient), pomocou ktorých sme overovali teoretické predpoklady o vzťahoch medzi vybranými sociálnoekonomickými charakteristikami respondentov, dobrovoľníckou prácou (indikátorom premost'ujúceho typu sociálneho kapitálu) a vzájomnou pomocou v rámci okruhu rodiny a známych (indikátorom zväzujúceho sociálneho kapitálu).

Výsledky týchto korelačných analýz nepotvrdili naše predpoklady, že zamestnané osoby, osoby s vyšším vzdelaním a vyšším príjmom vykonávajú viac dobrovoľníckej práce. Práve naopak, ukázala sa nepriama závislosť medzi vzdelaním, zamestnanosťou, príjmom a dobrovoľníckou prácou respondentov, pričom Spearmanov korelačný koeficient bol v prípade príjmu vyšší ako v prípade vzdelania. Znamená to, že čím sú ľudia na Slovensku vzdelanejší a bohatší, tým menej sa venujú dobrovoľníckej práci, a pracujúci vykonávajú tiež menej dobrovoľníckej práce ako ľudia mimo pracovného trhu. Takisto sa prejavila slabá nepriama závislosť medzi veľkosťou sídla a objemom dobrovoľníckej práce, čo je v súlade s teoretickým predpokladom, že v menších sídlach sa ľudia venujú dobrovoľníctvu viac kvôli ich väčšej spätosti s miestnou komunitou. Nepotvrdil sa akýkoľvek vzťah medzi objemom vykonávanej dobrovoľníckej práce a spoločenským životom, ale prejavila sa veľmi slabá nepriama závislosť medzi dobrovoľníckou prácou a spokojnosťou s lokalitou, čo znamená, že ľudia vykonávajúci viac dobrovoľníckej práce sú menej spokojní s lokalitou, v ktorej žijú. Vysvetlením by mohlo byť, že dobrovoľníkmi sa ľudia často stávajú z dôvodu potreby zlepšenia podmienok v rôznych oblastiach spoločenského života, prípadne životného prostredia. Na základe daných výsledkov môžeme konštatovať, že objem dobrovoľníckej práce na Slovensku na rozdiel od iných ukazovateľov premost'ujúceho typu sociálneho kapitálu, ako je miera združovania a všeobecná dôvera, priamo nesúvisí s príjmom a úrovňou dosiahnutého vzdelania.

Druhým údajom, ktorý môžeme využiť na indikovanie sociálneho kapitálu, je objem neplatenej práce, ktorú domácnosti získavajú od svojej rodiny, kolegov a priateľov, teda užšieho okruhu blízkych osôb. Na základe štruktúry a kvality vzťahov tento typ sociálneho kapitálu označujeme ako zväzujúci sociálny kapitál. Pri skúmaní závislostí medzi charakteristikami referenčných osôb a objemom prijatej neplatenej práce pre ich domácnosti

sa ukázalo, že objem poskytovanej práce, prípadne pomoci zo strany rodiny a známych je nepriamo úmerný vzdelaniu a príjmu referenčnej osoby danej domácnosti a veľkosti obce. To znamená, že čím nižšie vzdelanie a príjem referenčnej osoby, tým viac pomoci získava jej domácnosť v rámci neplatennej práce od rodiny a známych. Zistili sme tiež slabú nepriamu závislosť medzi veľkosťou obce a objemom takto prijatej práce, čo znamená, že v menších sídlach sa takáto výpomoc v podobe neplatennej práce poskytuje vo vyššej miere ako vo väčších. Silnejšia závislosť sa však prejavila medzi prijímanou neplatenou prácou a tým, či respondenti bývajú v dome alebo v bytovom dome. Potvrdilo sa teda vyššie uvedené zistenie Glaesera a kol. (2002 In Kaasa a Parts, 2009), že majitelia domov disponujú vyšším sociálnym kapitálom ako majitelia bytov. Toto zistenie sa podľa nás vzťahuje práve na vzťahujúci sociálny kapitál a nie je vhodné dávať ho do súvislosti so sociálnym kapitálom premost'ujúceho typu, pretože v mnohých prípadoch môžu byť závislosti medzi jednotlivými sociálnoekonomickými charakteristikami osôb a danými dvoma typmi sociálneho kapitálu opačné. Je zaujímavé, že čím viac neplatennej práce vykonáva referenčná osoba, tým viac neplatennej práce jej domácnosť získava aj od rodiny mimo vlastnú domácnosť a známych, pričom v prípade rodiny ide o vyššiu mieru závislosti, ako v prípade kolegov a známych. Keďže referenčné osoby domácností, ktorým je poskytovaná pomoc od nečlenov domácností vo väčšej miere sú skôr osoby s nižším príjmom a bez platenej práce, môžeme predpokladať, že táto prijatá neplatená práca je súčasťou recipročných vzťahov v rámci okruhu širšej rodiny a známych. Tento predpoklad čiastočne potvrdzuje zistená priama závislosť medzi objemom neplatennej práce referenčnej osoby a objemom prijatej práce jej domácnosťou, čo znamená, že čím viac neplatennej práce vykonáva referenčná osoba v domácnosti, tým viac pomoci získava aj od okruhu rodiny a známych (Spearmanov k.k. 0,265, p-hodnota=0). Zároveň je možné túto reciprocitu chápať ako vysvetlenie zistenej priamej závislosti medzi celkovým objemom neplatennej práce referenčnej osoby a dobrovoľníckou prácou (0,197, p-hodnota=0), keďže dobrovoľnícka práca v danom prieskume zahŕňala aj susedskú výpomoc a pomoc iným mimo domácnosti, teda neplatenú prácu pre všetkých, ktorí nie sú členmi vlastnej domácnosti. Predpokladáme, že práve zahrnutie výpomoci mimo domácnosť do dobrovoľníckej práce vysvetľuje aj zistenú nepriamu závislosť medzi príjmom, vzdelaním a zamestnanosťou a dobrovoľníckou prácou, ktorá nekorešponduje s našimi očakávaniami na základe teórie sociálneho kapitálu a zisteniami iných empirických výskumov (EVS).

Uvedené zistenia ponúkajú iný uhol pohľadu na úroveň sociálneho kapitálu na Slovensku. Zdá sa, že nízka miera premost'ujúceho sociálneho kapitálu je do istej miery kompenzovaná vzťahujúcim sociálnym kapitálom, ktorý je označovaný skôr za „defenzívny“ sociálny kapitál (Putnam, 2000), a to v tom zmysle, že pomáha jeho užívateľom prežiť, ale neposúva ich ďalej, neposkytuje im príležitosti na vymanenie sa zo súčasnej situácie napríklad prostredníctvom sprostredkovania informácií ohľadom nových pracovných príležitostí a podobne. Na druhej strane umožňuje tento sociálny kapitál aj ľuďom s nízkym príjmom a vzdelaním, prípadne nezamestnaným, udržať si istú životnú úroveň a vyhnúť sa sociálnemu vylúčeniu. V nasledujúcej časti naznačíme možnosti využitia sociálneho kapitálu a neplatennej práce v oblasti verejných politík a rozvoja sociálnej ekonomiky pri riešení problémov nezamestnanosti, sociálneho vylúčenia a miestneho rozvoja zaostávajúcich regiónov.

6. Sociálny kapitál a neplatená práca ako zdroje sociálnej ekonomiky

Z teórie sociálneho kapitálu aj z našich zistení vyplýva, že tieto zdroje je možné sledovať a využívať najmä na lokálnej úrovni. S využívaním a rozvojom sociálneho kapitálu a neplatené práce vo forme dobrovoľníctva je úzko spojený rozvoj sociálnej ekonomiky. „Sociálna ekonomika prostredníctvom sociálnych subjektov reaguje na rôzne nerovnosti a negatívne externality súkromného a politického trhu (verejného sektora). Tvoria ju sociálne podniky a organizácie nezávislé od verejnej správy, ktoré prioritizujú ciele verejnej politiky a ekonomiky (verejného záujmu), prácu pred kapitálom, sociálny zisk pred súkromným ziskom (profitom)“ (Korimová, 2007, s. 105-106). Sociálna ekonomika sa považuje za súčasť tretieho sektora, ale jej koncepcia sa v niektorých aspektoch líši od iných subjektov pôsobiacich v tomto sektore. Prvoradým cieľom sociálnej ekonomiky na rozdiel od neziskového sektora je „slúžiť ľuďom“, uspokojiť dopyt vychádzajúci z komunity, a ďalším dôležitým rozlišovacím kritériom je aktívna účasť občana, to znamená, že sociálna ekonomika človeka aktivizuje, robí z pasívneho prijímateľa jednosmernej solidarity alebo služieb (neziskový sektor) aktívneho účastníka daného procesu (Pongrácz a kol., 2015, s. 28). Verejné politiky môžu podporovať sociálnu ekonomiku prostredníctvom aktívnej politiky zamestnanosti, komunitného rozvoja, rozvoja občianskej spoločnosti (tretieho sektora) či sociálnej inklúzie a sociálnej pomoci, a to najmä na miestnej úrovni. Veľký dôraz sa kladie na partnerstvá medzi miestnymi a regionálnymi orgánmi a organizáciami sociálnej ekonomiky. Na subjekty sociálnej ekonomiky sa nahliada ako na základné nástroje pri riešení sociálnych problémov komunity aj ako dôležitého partnera pre miestne orgány v oblasti miestneho rozvoja, a to tým, že vyplňajú medzeru v poskytovaní služieb a tovarov, ktoré neposkytujú podnikateľské subjekty ani verejný sektor (tamtiež, s. 33).

Gajdoš a Pašiak (2008) skúmali sociálny kapitál ako súčasť sociálneho (sociálneho a kultúrneho) kapitálu obcí v modelovom území vidieckych obcí a mikroregiónov upadajúcich regiónov Slovenska. Výsledky ich práce dokumentujú veľmi nepriaznivý vývoj v oblasti sociálnych vzťahov a väzieb v daných územiach, čo vedie k sociálnej izolácii a nezájmu o veci verejné, oslabeniu sociálnej dôvery, osobnej i majetkovej bezpečnosti, sociálnych istôt, vzájomnej pomoci i viery v zlepšenie. Táto situácia tiež nepriaznivo ovplyvňuje občiansku participáciu na riešení problémov obcí a formovanie občianskej spoločnosti. Autori hovoria o potrebe „presmerovania sociálneho kapitálu na veci verejné“, t.j. lokálnych politík podporujúcich transformáciu sietí sociálnych vzťahov spojených s rodinou, priateľstvom, etnickými alebo náboženskými spoločenstvami na pozitívne zdroje pre lokálny rozvoj (tamtiež, s. 97), čo je v danej situácii veľmi zložitá, ale príklady z praxe ukazujú, že je to možné. Jedným z takýchto príkladov je obecný sociálny podnik v obci Spišský Hrhov. Ako uvádza jeden zo spoluautorov koncepcie a realizátorov obecného podniku, M. Smetanka (Pongrácz a kol., 2015, s. 137), obecná samospráva má kapacitu naplňať väčšinu potrieb jej obyvateľov, a teda aj potrebu práce – zamestnania, najmä čo sa týka marginalizovaných či marginalizáciou ohrozených skupín obyvateľov. Jedným z východísk uvádzanej koncepcie obecného podniku bola aj „dôvera občana voči obci (zamestnanca voči zamestnávateľovi)“ (tamtiež, s. 141), čo predstavuje istú kvalitu sociálneho kapitálu. Autor považuje obecnú firmu za jedného z „najdôležitejších aktérov na poli zamestnateľnosti“. Obecná firma v Spišskom Hrhove poskytuje obyvateľom a firmám produkty a služby, z ktorých mnohé sú substitútmí dovedy neplatené práce na báze susedskej výpomoci, preto považujeme sociálne podnikanie samospráv za jednu z významných možností transformácie neplatené práce v prospech rozvoja jednotlivca, ako aj miestneho rozvoja, a to aj s pomocou využitia a mobilizácie sociálneho kapitálu.

Ďalším významným aspektom v sociálnej ekonomike je využitie neplatenj práce vo forme dobrovoľníctva. Aj v prípade rozvoja zamestnanosti v Spišskom Hrhove hrali na začiatku dôležitú úlohu aktivity realizované mimovládnu organizáciou v partnerstve s obcou na báze dobrovoľníctva, od ktorých sa ale ustúpilo z dôvodu ich nízkej koncepcnosti a profesionality. Spoluprácu mimovládnych organizácií však využívala obec aj po založení obecného podniku vo forme poradenstva. V sociálnom podnikaní teda vidíme skôr priestor pre tzv. „expertné dobrovoľníctvo“, t. j. poskytovanie odborných znalostí a skúseností profesionálov neziskovým organizáciám, prípadne sociálnym podnikom (Dohnalová a kol., 2015).

7. Záver

Výskum neplatenj práce okrem iného vyplňa medzery v našom poznaní sociálneho kapitálu na Slovensku. Bežne využívané spôsoby merania sociálneho kapitálu u nás do veľkej miery ignorujú zväzujúci typ, ktorý sa javí v našom kontexte ako významnejší a je takisto zdrojom, na ktorý je možné nadviazať rozvojové aktivity na miestnej úrovni. Kľúčovým aktérom rozvoja na miestnej úrovni je samospráva, ktorá by mala využívať všetky dostupné možnosti na uspokojovanie potrieb svojich obyvateľov, vrátane práce. Okrem využívania štátnych nástrojov aktívnej politiky zamestnanosti (aktivačné práce, dobrovoľnícka služba) môžu samosprávy prostredníctvom obecného sociálneho podniku poskytovať tovary a služby ako substitúty neplatenj práce v domácnosti, kde nezamestnaní sú zdrojom pracovnej sily a zamestnaní obyvatelia tvoria dopyt po takýchto službách. Dôležitú úlohu v sociálnej ekonomike zohráva neplatená práca vo forme dobrovoľníctva, pomocou ktorej dochádza k mobilizácii sociálneho aj ľudského kapitálu jednotlivcov aj skupín. Sociálna ekonomika sa stáva vo vyspelých krajinách dôležitou súčasťou ekonomiky nielen svojím podielom na HDP, ale aj z hľadiska inovatívnych riešení negatívnych externalít trhovej ekonomiky.

8. Literatúra

- [1] BEUGELSDIJK, S., VAN SCHAIK, T. 2001. *Social Capital and Regional Economic Growth*. Tilburg University, Center for Economic Research, Discussion Paper No. 102.
- [2] COLEMAN, J. 1988. *Social Capital and the Creation of Human Capital*. In *American Journal of Sociology*, 94 Supplement, s. 52 – 120.
- [3] DOHNALOVÁ, M. a kol. 2015. *Lidské zdroje v sociálních podnicích*. Praha : Wolters Kluwer ČR, 2015. 188 s. ISBN 978-80-7552-060-9.
- [4] GAJDOŠ, P., PAŠIAK, J. 2008. *Sociálne zdroje lokálneho a regionálneho rozvoja : sociologická sonda*. Bratislava : Sociologický ústav SAV, 2008. 217 s. ISBN 978-80-85544-53-4.
- [5] HARPER, R. 2001. *Social capital. A review of the literature*. Social analysis and reporting division, Office for National Statistics, UK. Dostupné na: <http://www.statistics.gov.uk/StatBase/Product.asp?vlnk=8392&Pos=1&ColRank=1&Rank=96> [cit. 2011-12-15].
- [6] DEBERTIN, D. L., GOETZ, S. J. 2013. *Social Capital Formation in Rural, Urban and Suburban Communities* (No. 159102). University of Kentucky, Department of Agricultural Economics, 2013. Dostupné na: <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/159102/2/s474%20Social%20Capital%20Debertin%20complete.pdf>

- [7] HUŇADY, J., ORVISKÁ, M., GREGA, M. Volunteering and unpaid work: the context and consequences = Dobrovoľníctvo a neplatená práca: kontext a konsekvencie, In *Unpaid work = Neplatená práca = Nieodplátna práca* [elektronický zdroj] : international scientific conference, Gierłoż, 29-30th May 2014 / ed. Zdzisław Majkut, Mária Uramová ; rec. Gabriela Korimová, Jan Gaister. Vol. I, economic section. - 1. vyd. - Olsztyn : University of Warmia and Mazury, 2014. - ISBN 978-0-9889930-0-6. - CD-ROM, s. 81-94.
- [8] HUŇADY, J. ORVISKÁ, M., URAMOVÁ, M. 2014. The size and determinants of unpaid work - the gender comparison. In *Proceedings of the international conference on advances in social science, economics & human behavior - SEH 2014* : Kuala Lumpur, Malaysia, 08-09 March, 2014. S. 40-45. - New York : Institute of Research Engineers and Doctors, 2014
- [9] KAASA, A., PARTS, E. 2008. Individual-level determinants of social capital in Europe differences between country groups. *Acta sociologica*, 51(2), 145-168.
- [10] KAŠČÁKOVÁ, A. 2012. Kvantifikácia veľkosti neplatenej práce v domácnostiach SR. In *Trh práce v kontexte špecifik neplatenej práce, meranie jej rozsahu a dopadu na domácnosti, podnikateľskú sféru a ekonomiku: zborník vedeckých štúdií VEGA 1/1141/11*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Ekonomická fakulta, 2012. ISBN 978-80-557-0437-1.
- [11] KORIMOVÁ, G. 2007. *Predpoklady rozvoja sociálnej ekonomiky*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Ekonomická fakulta, 2007. 192 s. ISBN 978-80-8083-399-2.
- [12] KUSÁ, Z., TÍŽIK, M., eds. 2009. *Výskum európskych hodnôt 1991 - 1999 - 2008: Pramenno-analytická publikácia*. Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- [13] NEDELOVÁ, G., KAŠČÁKOVÁ, A., POVAŽANOVÁ, M. 2013. Determinants of unpaid work in Slovakia. In *Statistica: Statistics and Economy Journal*, 91(3), 2013 pp. 47-55. ISSN 1804-8765.
- [14] NEDELOVÁ, G., POVAŽANOVÁ, M. 2013. Neplatená práca v SR v porovnaní s vybranými krajinami svetového hospodárstva. In *Trh práce v kontexte špecifik neplatenej práce, meranie jej rozsahu a dopadu na domácnosti, podnikateľskú sféru a ekonomiku* : zborník vedeckých štúdií VEGA 1/1141/11. CD-ROM, s. [1-13]. - Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Ekonomická fakulta, 2012.
- [15] NEDELOVÁ, G., TUSCHLOVÁ, M., URAMOVÁ, M. 2014. Unpaid work and its importance in the socioeconomic development In *Unpaid work = Neplatená práca = Nieodplátna práca* [elektronický zdroj] : international scientific conference, Gierłoż, 29-30th May 2014 / ed. Zdzisław Majkut, Mária Uramová ; rec. Gabriela Korimová, Jan Gaister. Vol. I, economic section. - 1. vyd. - Olsztyn : University of Warmia and Mazury, 2014. - ISBN 978-0-9889930-0-6. - CD-ROM, s. 2-13.
- [16] PONGRÁCZ, E. a kol. 2015. *Sociálna ekonomika*. Bratislava : Ekonomická univerzita, 2015. ISBN 978-80-225-4149-7.
- [17] PUTNAM, R. D., 1993. The Prosperous Community, In *The American Prospect*, vol. 4, no. 13, March 21, 1993.
- [18] PUTNAM, R. 2000. *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- [19] SABATINI, F. 2006. *The Empirics of Social Capital and Economic Development: A Critical Perspective*. SSRN Working Paper Series. doi: 10.2139/ssrn.879712.

- [20] SVENDSEN, G. T., SVENDSEN, G. L. H. 2010. *Handbook of social capital: The troika of sociology, political science, and economics*. Elgar original reference. Cheltenham, Glos, UK, Northampton, MA: Edward Elgar.
- [21] ŠAFR, J., SEDLÁČKOVÁ, M. 2006. *Sociální kapitál. Koncepty, teorie a metody měření*. Praha : Sociologický ústav Akademie věd ČR, 2006, ISBN 80-7330-095-8.
- [22] TRIGILIA, C. 2001. Social Capital and Local Development. In *European Journal of Social Theory*, 4 (4), London: Sage Publications, 2001, s. 427 – 442. Dostupné na: <http://est.sagepub.com/content/4/4/427.abstract>, [cit. 2012-01-10].
- [23] URAMOVÁ, M. 2012. Interdisciplinárny výskum neplatenej práce v podmienkach SR – ciele, metódy a postupy riešenia. In *Trh práce v kontexte špecifik neplatenej práce, meranie jej rozsahu a dopadu na domácnosti, podnikateľskú sféru a ekonomiku: zborník vedeckých štúdií VEGA 1/1141/11*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Ekonomická fakulta, 2012. ISBN 978-80-557-0437-1.
- [24] WILLIAMS, C. C., 2004. *Beyond commodification: re-reading the future of work, foresight*, Vol. 6 Iss: 6, pp. 329 – 337.
- [25] WILSON, J., MUSICK, M. 1997. Who cares? Toward an integrated theory of volunteer work, *American Sociological Review*, 1997, Vol. 62 (October:694–713).
- [26] WOOLCOCK, M. 2001. The Place of Social Capital in Understanding Social and Economic Outcomes. In: *Isuma. Canadian Journal of Policy Research*, 2001, č. 2, s. 65-88. [cit. 2012-01-04].